

el-Ezmetü'd-düstûriyye fi'l-hadâratî'l-İslâmiyye: Mine'l-fitneti'l-kübrâ ile'r-rebîi'l-Arabî

Muhammed Muhtâr eş-Şinkitî

Devha: Müntede'l-alâkâtî'l-Arabiyye ve'd-düveliyye, 2018, 607 sayfa
ISBN 9789927126390

İslam Medeniyetinde Anayasal Kriz: Büyük Fitneden Arap Baharına

Muhammed Muhtâr Şankiti, çev. Muhammet Çelik

2. bs., İstanbul: Mana Yayınları, 2021, 565 sayfa
ISBN 9786052339350

İslam siyaset düşüncesi alanında eser veren en velut akademisyenlerin başında gelen Muhammed Muhtâr eş-Şinkitî, hâlihazırda Katar Hamed b. Halife Üniversitesi'nde siyaset ahlakı ve dinler tarihi alanında öğretim üyesi olarak çalışmakta olup yazılarında daha ziyade siyaset felsefesi ve dinî tecdit düşüncesi üzerine odaklanmaktadır. Siyasî düşünce alanında kaleme aldığı *el-Hilâfâtü's-siyâsiyye beyne's-sahâbe: Risâle fi mekânati'l-eşhâs ve kudsiyyetü'l-mebâdi'* [Sahabe Arasındaki Siyasi İhtilaflar: Kişilerin Konumu ve İlkelerin Yüceliği] (Beyrut: eş-Şebeketü'l-Arabiyyetü li'l-ebhâsi ve'n-neşr, 2013) başlıklı kitabından sonra klasik ve çağdaş İslam siyaset düşüncesi meselelerini harmanlayarak telif ettiği *el-Ezmetü'd-düstûriyye fi'l-hadâratî'l-İslâmiyye: Mine'l-fitneti'l-kübrâ ile'r-rebîi'l-Arabî* [İslam Medeniyetinde Anayasal Kriz: Büyük Fitneden Arap Baharına] başlıklı kitabı 2018 yılında Katar'da yayımlanmıştır.

Kitap, başlığından da anlaşılacağı üzere İslam medeniyetinde var olduğu iddia edilen anayasal bir krizi kökenleri itibariyle tahlil edip müslümanları bu krizden çıkartmayı hedeflemektedir. Müellife göre “Bu kriz hicri birinci yüzyıldan günümüze kadar devam eden bir siyasi meşruiyet kavgasının sonucudur ve temel tezahürü ilkelerle gerçeklik arasında oluşturduğu bir büyük farklılıktır” (s. 11).

Kitap hacimli bir önsöz, giriş ve her biri iki alt kısımdan müteşekkil üç ana bölüm ile sonuç kısmından oluşmaktadır. “Siyasal İktidarın Çekilmiş Kılıcı” başlıklı önsöz kitabın amacını, temel özellik ve hedeflerini tanıtmaktadır. “Unutulmayı Reddeden Bir İmkan” başlıklı giriş kısmı araştırmanın teorik çerçevesi ve temel kavramlarına tahsis edilmiştir. Birinci bölüm “Emirin Seçimi Hakkında Müşavere: Ana Siyasi Değerler” başlıklıdır. İkinci bölüm “Emir Seçilmeden Yönetime Geçme: Zaman ve Mekanın Yükleri”, üçüncü bölüm ise “Zaruretler Fıkından Çıkış: Yeni Zamanların İmkani” başlıklarını taşımaktadır. Sonuç ise “İmamet Kılıcını Kınına Koymak” başlıklıdır.

Şinkîti'nin temel tezi yaklaşık yüz elli yıldır İslamcı düşünürlerin İslam dünyasında gözlemedikleri Batı karşısında "geri kalmışlık" sebeplerinin başında zikrettikleri "siyasî istibdat" kavramı çerçevesinde oluşturdukları düşüncelerin güncellenmiş halidir ve Arap baharı adı verilen süreçte demokratik İslamî siyasal modelin inşasını mümkün kılacak teorik çerçeveyi hazırlamaya matuftur:

Vahiy, insanlığa adil bir siyasi sistem inşa etmeye kefil olabilecek birtakım siyasi değerler sunmuş, bu değerlerin zaman, mekan ve imkan şartlarına göre kurumlara ve icraata dönüştürülmesi hususundaki içtihadı ise onlara bırakmıştır. Fakat bu değerler İslam tarihinde, Arap yarımadasındaki siyasi boşluk ile bu bölgenin etrafını kuşatmış olan imparatorlukların baskısı sonucunda oluşan tarihsel bağlam sebebiyle işlevsiz bırakılmıştır. İslam siyasi değerlerinin ihyası ve içinde barındırdığı atıl bırakılmış imkanların etkin hale gelmesi bugün Müslümanların hem kendi bünyeleri ile hem de tüm insanlık ile barış içerisinde yaşayabilmeleri için önlerinde bulunan tek yoldur. Bunun da iki şartı vardır: Birincisi, İslam siyasi kültürünün asırlarca esir olduğu fitne korkusundan kurtarılması ve siyasi zulümlere karşı devrimci bir ilkeyi benimsemesinin sağlanması; ikincisi ise, İslam siyasi değerlerinin hem İslami vahyin hem de ortak mülkiyete benzeyen çağdaş bölgesel devletin gereklerine cevap verebilecek şekilde kurumlara dönüştürülmesidir (s. 30).

Bu alıntıda niteliği ifade edilmeyen vahiy kökenli bu değerler kitap boyunca "demokratik ilkeler" olarak tespit edilmektedir. Hz. Peygamber ve Hulefâ-yi Râşîdîn döneminde tatbik edilen bu ilkeler, Arap kabileciliğinin ve Sâsânî imparatorluk tecrübesinden devşirilen kültürün etkisiyle bir başka ifadeyle "Doğu'nun siyasî ruhuyla" baskılanmıştır. Halbuki bu İslamî-siyasî değerler Yunan ve Roma tecrübesinde yeşeren Batı'nın demokratik ruhuna daha yakındır (s. 36-37). Şu halde tıpkı Yunan-Roma demokrasi geleneğinin imparatorluk tecrübesi sebebiyle uğradığı âkıbet gibi bu demokratik değerlerin İslam dünyasındaki istibdatla örselendiği uzun tarihî süreç artık tersine çevrilmeli ve demokratik İslamî değerler yeniden inşa edilerek teoriden pratiğe çevrilmelidir. Arap baharı bu açıdan önemli bir imkândır.

Şinkîti bu iddiasını temellendirmek üzere daha ziyade klasik dönem siyaset düşüncesi yazarı müslüman müellifler tarafından ihmal edildiğini düşündüğü âyet ve hadislerle müracaat etmekte ve bu iki kaynaktan hareketle demokratik bir ilkeye, bir başka ifadeyle "emîrin seçimi hakkında müşavere" ilkesine ulaşmaktadır (birinci bölüm). Tarihî süreçte müstebit sultanlar tarafından bu ilkenin terkedilmesine yönelik fukaha tepkisini ise fitne kaygısı

ve iç savaş korkusu sebebiyle taviz vermek zorunda kalmak şeklinde yorumlamakta, ümmetin/devletin bekası uğruna siyasî meşruiyeti feda ettiklerini ileri sürmekte (ikinci bölüm) ve artık bu kaygının geride bırakılarak devrim aşamasına geçilmesi gerektiğini (üçüncü bölüm) ifade etmektedir. Bunu yapmak önce siyasî istibdat ve zulümle yaşamayı terk etmek, sonra da değer ve ideallerden icraat safhasına geçmek yani İslamî siyasî nasların (tercümede “metinlerin”) asrın idrakine söylenmesi, pratik uygulamalara dönüştürülmesi gerekmektedir. O, bu açıdan bir dizi anayasal/siyasî değer de listelemektedir (mesela bk. s. 480-83).

Şinkîti'nin ana hatlarıyla özetlediğimiz bu tezi Cemâleddîn-i Efgânî, Muhammed Abduh, Kevâkibî, M. Reşîd Rızâ ve Muhammed İkbâl gibi öncülerinin yaklaşımlarıyla daha sonraki kuşağı temsil eden Muhammed Âbid el-Câbirî, Mâlik b. Nebî ve Rıdvân Seyyid gibi isimlerin görüşlerinden ilhamla geliştirilmiştir ve bu açıdan İslamcı damar içerisindeki sürekliliği temsil etmektedir. Bu düşünürler de İslam dünyasını “geri kalmışlıktan kurtaracak” ve “ilerlemesini sağlayacak” unsurların başına demokratik siyasî modele geçişi koymaktaydılar. Şinkîti'nin mezkûr literatür içerisinde doldurduğu boşluk, bu teoriyi Batı düşüncesiyle mukayeseli olarak ele alması ve dinin ana kaynaklarına daha ciddi bir şekilde eğilerek dayanaklarını çeşitlendirmesinde ve buradan devşirdiği ilkeleri çağdaş anayasal kurum ve icraata çevirme çabasında yatmaktadır. Dolayısıyla siyaset düşüncesi açısından daha muhkem, iddiaları daha belirgin ve bu iddiaları temellendirme konusunda daha özenli, ulaşmak istediği sonuçları açıkça ifade eden bir metin ortaya çıkmıştır.

Bununla birlikte nihayetinde bu kitap bir tür “kaynaklara dönüş” yaklaşımının siyaset sahasına yansıtılmış versiyonunu teşkil etmektedir. Dolayısıyla metodolojik olarak önemli zaafarla maluldür. Çünkü önce varılmak istenen sonuç belirlenmekte, akabinde buna uygun “deliller” derlenmektedir. Bu yapılırken nasların bütünlüğü göz önüne alınmadığı gibi hadislerin kullanımıyla ilgili bazı örneklerde görüldüğü üzere hadisin sadece müellifin argümanını destekleyecek kısmı alıntılanmaktadır.¹ Yine fukahanın bu naslara nasıl baktığı meselesi dikkatli bir şekilde ele alınmamakta ve aralarında esaslı bir yaklaşım farkı dahi görmeksizin toptancı bir ifadeyle siyasî değerleri “fitne kaygısıyla” ve “mecburen” feda ettikleri ileri sürülmektedir. Demokratik değerlerin Asr-ı saadet ve sahabe döneminde aranması çabası birtakım zorlama çıkarımlara yol açmakta ve mesela özellikle “özgürlük” kavramı

1 Mesela “Hz. Peygamber'in kendisinden sonra çok sayıda halife geleceğini belirttiği ve ashaba da ilk beyata vefa gösterin” dediği nakledilirken hadisin devamında itaati önleyen ve idarecilerin hesabını Allah'a bırakmayı salık veren kısım aktarılmamaktadır (s. 180).

çerçevesinde Hz. Peygamber ve ashop dönemine oldukça yabancı ve büyük oranda anakronik değerlendirmelerin dile getirilmesine sebebiyet vermektedir. Bu yapılırken muhtemelen başka birçok görüşüne katılmayacak olan İbn Hazm'a referans verilmesi de dikkat çekmektedir (s. 120-26). Benzer bir şekilde fukahenin siyasî ehliyet şartı için hür olmayı gerekli görmesi de "Habeşli bir köle dahi olsa..." hadisiyle çelişik bulunarak reddedilmektedir (s. 133).

Şu halde müellifin ana iki kaynakla ilgili metodolojik yaklaşımı, a) bir bütün olarak nasların ve özellikle hadislerin kullanımında kimi zaman son derece lafza bağlı, b) kimi zaman sadece lafzın arkasındaki manayı esas alan, c) farklı kanaatleri de destekleyecek nitelikteki nasları (mesela siyasî otoriteye mutlak itaati emreden hadisler gibi) görmezden gelen ve d) kullandığı kaynakların sadece kendi fikrini teyit edecek kısmına referans verip kalan kısmını aktarmamak şeklinde gruplandırılabilir olan problemlerle maluldür.

Devlet başkanının erkek ve müslüman olma şartını da reddeden müellifin "siyasî icra değeri" olarak yücelttiği icmâ delilini (s. 178-79) kimi konularda dikkate almadığı anlaşılmaktadır (s. 134-37, 142, 523). Yine fukaha tarafından herhangi bir atıf-kaynak noktası olarak kabul edilmeyen "Medine anayasası" İslam tarihinin müteakip yıllarında yeşertilmesi gerekli anayasal düzenlemelerin dayanağı olarak takdim edilirken (mesela bk. 474-75) birçok fıkıh kitabında ana hatlarıyla muteber ve uygulamaya esas alınan Hz. Ömer'in zimmilerle ilgili yaptığı düzenlemeleri ifade eden "eş-şürütü'l-Ömeriyye" sıhhat tartışmasına tâbi tutulmakta ve Hz. Ömer'le alakası olmadığı savunulmaktadır (s. 514-16). Gerek nasların gerekse tarihî verilerin kullanımında ortaya çıkan bu türden önemli usul problemleri kitabın iddiasını oldukça problemlili hale getirmektedir.

Genel olarak saltanat/hanedanlık modelinin sorunlu ve istibdatla iç içe olduğu kabulü müellifi klasik kaynaklarla irtibat noktasında çekimsiz kılmış, büyük oranda rejim problemini merkeze alması hasebiyle İslam devletlerinde hukuk-siyaset ilişkisinin nasıl şekillendiği, sosyal yaşamın düzenlenmesinde siyasetin nasıl bir rol oynadığı, siyasal iktidarın denetlenmesi ve değiştirilmesine yönelik ne tür mekanizmalar kurulduğu, devlet başkanının vazifelerinin önemli bir kısmının başta kadılar olmak üzere farklı devlet görevlileri arasında nasıl ve niçin paylaştırıldığı ve bu taksimle nasıl bir siyasal modelin geliştirilmeye çalışıldığı gibi hususlarda yüzeysel genellemeler dışında nitelikli analizlerden mahrum bırakmıştır. Kitapta bir bütün halinde Osmanlı tecrübesinin söze konu edilmemesi ise² Arap İslamcı geleneği-

2 Kitapta Osmanlı siyasal düzenine yapılan nadir atıflardan biri Fukayama'nın *Usûlü'n-nizâmî's-siyâsî* adıyla Arapça'ya çevrilen *The Origins of Political Order* başlıklı kitabın-

nin “İslam medeniyetinin” siyasî tecrübesini ele alırken bu büyük tecrübe ve birikimi görmezden gelme tutumunun Şinkîti’de de süreklilik arzettiğini göstermektedir. Bu süreklilik “İslam’ın getirdiği toplum sözleşmesi fikrine Batı dünyasının uzun bir zihinsel çabanın ardından ulaştığı” iddiası (s. 151) yahut “Thomas Hobbes doğmadan asırlarca önce müslümanların Hobbesçu bir yönetime sahip oldukları” (s. 176) gibi genelde Batı medeniyetinin özelde Batı siyaset düşüncesinin ana eğilimlerini İslam medeniyetindekilerle benzeştirme çabasında da kendisini göstermektedir.

Batı siyaset düşüncesi kaynaklarına kendisinden önceki İslamcılar’a nispetle daha fazla yer veren ve önemli bir vukufiyet sahibi olduğu anlaşılan yazar, yine de bu kaynakların tek taraflı boyutuna teslim olmakta ve fakat bizzat Batı içerisinde Batı siyasal düşüncesinin kaynaklarına yönelik farklı yorumlara (mesela Patricia Springborg’un Batı kimliğinin oluşumunu Şark’ta konumlandıran tezi gibi) yahut “anti-demokratik düşünce biçimlerini” dik-kate almaya kapı aralamamaktadır. İslamcı siyasî düşünce müellifin iddia ettiği gibi yeni bir iddia ve model teklifiyle ortaya çıkacaksa kendi geleneğiyle kurduğu sahih irtibatın dışında Batı’daki bu alternatif okumaları ve hatta dünyanın diğer bölgelerindeki siyasî düşünce tarihi tasavvurlarını da dik-kate alarak özgün bir perspektif geliştirmek durumundadır. Yaklaşık yüz elli yıldır birbirini tekrarlayan ve analiz seviyesi rejim tartışmasının ötesine geçemediği için oldukça yüzeysel kalan metinlerin geldiği nokta bu açıdan umut kırıcıdır. Şinkîti’nin bu son kitabı da İslam siyaset düşüncesini rejim tartışmasına mahkûm eden bu söylemin güncelleştirilmiş bir tekrarı olmanın ötesine geçememektedir.

Kitabın Türkçe tercümesi ana hatlarıyla başarılı ve kavramları Türkçeleştirmede büyük oranda tutarlıdır. Ancak yine de dikkatten kaçan bazı hususlar bulunmaktadır. Mesela “imamet” kelimesinin bazan “siyasal iktidar” olarak karşılanması bazan orijinal haliyle bırakılması kısmî tutarsızlıklara sebebiyet vermektedir. Bu durum özellikle Arapça bilmeyen okuyucuların müellifin meramını anlamalarına da mani olmaktadır.³ Yine kaynak metnin Arapça baskısında Râşid el-Gannûşî’nin takdiminden önce müstakil bir sayfada yer alan Tunuslu edebiyatçı ve şair Ebü’l-Kâsım eş-Şâbbî’nin (1909-1934) *Egâni’l-hayât* adlı divanından alıntılanan, hayata ve bahar mevsimine

dan (s. 406-407) diğeri ise Ahmet Davutoğlu’nun *el-Umku’l-istrateci (Stratejik Derinlik)* başlıklı eserindedir (s. 534-36) ve doğrudan herhangi bir Osmanlı siyaset düşüncesi yazarına atıf yapılmamaktadır.

3 Mesela müellif giriş kısmında “imamet kılıcının çekilmesinden”, sonuçta da “imamet kılıcının kınına konulmasından” bahsetmek suretiyle kendi içerisinde irtibatlı bir kullanımı tercih ederken mütercim bu kısımların başlıklarında böyle bir tutarlılığı gözden kaçırmıştır.

dair mısralar tercüme edilmemiştir. Kimi durumlarda mütercimın çeviri tercihleri Arapça açısından doğru olmakla birlikte müellifin muradıyla çelişik düşmektedir. Mesela “Kisra öldükten sonra artık Kisra gelmeyecek, Kayser öldükten sonra da artık bir daha Kayser gelmeyecek” şeklinde çevrilen hadisin hemen alt satırında Şinkîti buradaki anlamın “gelmeyecek” şeklinde değil “gelmesin” şeklinde olduğunu ifade etmektedir (s. 99).

Kitabın ilgili olduğu literatürün temel kavramlarına ve ifadelerine aşina olmamaktan kaynaklanan hatalar da bulunmaktadır. Mesela siyasî-fikhî ahkâmı hâvi literatürde sıklıkla karşılaştığımız “himâyetü'l-beyda” ifadesi “yumurtaı korumak” olarak tercüme edilmiştir (s. 65). Fukaha kimi zaman “himâyetü beydati'l-İslâm” terkibiyle devlet başkanının vazifeleri arasında zikrettiği bu ifade ile “İslam toprakları/dârüislamı” yahut “İslam'ın müminleri ve şiarlarıyla bir toprak parçası üzerindeki varlığını muhafaza etmeyi” kasteder. Nitekim Şinkîti de kaynak metinde bu ifadeyi çift tırnak içerisinde yazarak bu anlayışa gönderme yapar. Kuşkusuz “beyda” kelimesi Arapça'da “yumurta” anlamına da gelmektedir ve bahsi geçen literatüre nüfuzunda bazı eksiklikler bulunan mütercimın bu anlamı tercih ederek devlet başkanına “yumurtaı koruma” görevi vermesi câlib-i dikkattir.

Özgür Kavak, Doç.Dr.

Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi /

Associate Professor, Marmara University, Faculty of Theology, İstanbul, Türkiye.

ORCID 0000-0002-1769-5668

DOI 10.26570/isad.1134092

ozgur.kavak@marmara.edu.tr